

*О. Завальнюк
(м. Кам'янець-Подільський)*

ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ О.П. ШУЛЬМІНСЬКИЙ І ЗАСНУВАННЯ КАМ'ЯНЕЦЬ – ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (1918 р.)

Створення мережі національних університетів в Україні 1917–1920 рр. стало можливим завдяки значним зусиллям вітчизняної наукової інтелігенції, вищих державних органів влади, а також свідомих громадських кіл, до яких належав зокрема, кам'янець-подільський правник, багатолітній міський голова, член думи Олександр Павлович Шульмінський.

Тривалий час його ім'я перебувало у забутті. Дослідники звернули на нього увагу лише в 90-х рр. ХХ ст., коли зайнялися глибоким вивченням національного відродження у регіональному розрізі. В 1998 р. Є. Сохацька у невеликій замітці „Подружжя Шульмінських в історії Кам'яниччини” наголосила на ініціативі Олександра Павловича у дореволюційний час читати мешканцям міста публічні лекції (народний університет) ¹. Трохи згодом у розширеному варіанті публікації, видрукованому в Польщі, авторка з'ясувала, що на початку січня 1918 р. О.П. Шульмінський на засіданні міської думи підняв „питання українського університету”². Згадку про цього відомого кам'янчанина містять праці, присвячені Кам'янець-Подільському державному університету ³. Однак за висвітлення ролі Олександра Павловича в появі цього вогнища освіти, науки і культури ні науковці, ні краєзнавці ще не бралися. Власне, ця ситуація й зумовлює потребу даного дослідження, визначає наукову актуальність пропонованого сюжету.

Метою повідомлення є з'ясування вкладу О.П. Шульмінського – авторитетного представника міської громади – у вироблення та успішну реалізацію в адміністративному центрі Поділля університетського проекту, який привів до функціонування в аграрному регіоні першої вищої школи, знаменував піднесення національного відродження українців.

Про молоді роки Олександра Павловича свідчень не виявлено. Відомо, що він народився у польській родині, був католиком, здобув вищу юридичну освіту, одружився з українкою Олімпіадою Пашенко – донькою сільського вчителя, відомою представницею українського руху. Польська курія Кам'янця-Подільського у десятих роках ХХ ст. постійно обирала його гласним міської думи. За спогадами голови Подільської губернської народної управи В.К. Приходька, „на протязі цілої низки трьохліть Шульмінського завсігди обирали членом Кам'янецької міської управи, і в остання часи кам'янчани навіть не уявляли собі Кам'янця без члена управи Олександра Павловича, тому на цій посаді він залишався при всіх революційних змінах і владах, аж до опанування Кам'янця більшовиками... Він був живою громадською людиною і, по мимо управи, всюди мав ще громадські обов'язки... Одною із останніх справ,

якою дуже захопився Шульмінський і значіння якої виходить за межі Кам'янця, була організація... Українського державного університету. Кам'янецька міська дума зробила для тієї справи дуже багато, і все головним чином з ініціативи Шульмінського”⁴.

У більш ранній своїй праці В.К. Приходько називає Олександра Павловича освіченою й культурною людиною, „другим „промотором” Українського університету в Кам'янці (перший – його дружина. – Авт.)”. Таку велику роль останнього в справі реалізації університетського проекту автор пояснював прихильністю до українського культурного руху, свідченням чого стало його членство після революції 1905-1907 рр. у подільській „Просвіті”⁵.

Архівні документи та матеріали періодики свідчать, що 4 січня 1918 р. О.П. Шульмінський запропонував міській думі домагатися переведення до Кам'янця частини університету св. Володимира з українським відділом. Щоб зацікавити Генеральне секретарство народної освіти УНР у цьому проекті, він запропонував виділити з міських коштів позику в розмірі 1 млн крб для облаштування закладу на новому місці. Всі гласні погодилися з пропозицією і для поїздки до Києва для вирішення цього питання обрали своїх представників – І. Нацкевича та П. Карповича⁶.

15 січня 1918 р. делегація, яка побувала у столиці, доповіла міській думі, що ідея знайшла підтримку. Йшлося не про переміщення, а відкриття в Кам'янці окремого університету. Тут же для роботи у цьому напрямку обрали спеціальну комісію з 8 осіб (очолив останнього професор П.М.Бучинський). До її складу ввійшов й Олександр Павлович⁷. Проте розгорнути діяльність вона не змогла через захоплення в місті влади більшовиками. На своє робоче засідання комісія зібралася аж 15 березня. Саме тоді з Києва повернулися О.М. Пащенко, І. Нацкевич і Я.І. Діяченко, які у Міністерстві народної освіти отримали запевнення у незмінності курсу столичних урядовців на відкриття у Кам'янці університетського закладу. В обговоренні інформації взяв участь й О.П. Шульмінський. Разом з колегами він підтримав думку про те, що у місті є належні умови для відкриття та функціонування вищої школи. Саме йому було доручено виступити з відповідними обґрунтуваннями і пропозиціями перед міською владою⁸.

Кам'янецька дума відновила свою роботу 19 березня. В той день вона вирішила заслухати питання про відкриття університету. Слово надали Олександру Павловичу, який наголосив, що останній у разі його відкриття принесе міській громаді величезну користь як культурну, так й економічну. Тому, крім коштів, які на вказані цілі збирався направити український уряд, „місто має асигнувати 1 мільйон карбованців на відкриття університету, десять тисяч карбованців на попередню підготовку з відкриття та потурбуватися про забезпечення університету підходящими приміщеннями”. Виступ О.П. Шульмінського справив на гласних сильний вплив, і коли головуючий поставив на голосування проект рішення в такій редакції: „Дума ухвалює відкрити у Кам'янці-Подільському університет”, його підтримали 48 осіб” (1 утримався)⁹. Після цього

О.П. Шульмінський, Р.М. Саркісов й А.Л.Красовський дебатовали про джерела формування університетського фонду. Одностайно гласні ухвалили таке рішення: „З метою відкриття університету асигнувати суму в розмірі 1 мільйона карбованців, в зв'язку з чим зробити позику на суму 1 мільйон карбованців. Форма і забезпечення позики визначаються думою після переговорів спеціальної комісії з капіталістами і установами, які реалізують позику. Позику бажано зробити в Україні. Комісія уповноважується просити урядових гарантій. Звернутися з відповідним проханням до міністра продовольства, щоб усі штрафи за спекуляцію в межах м. Кам'янця і його повітів передавались в університетський фонд”¹⁰.

Олександр Павлович запропонував думі перенести розгляд питання про виділення закладу приміщення до приїзду делегації київських професорів. Після того, як гласні проголосували проєкт рішення про виділення на оргзаходи на відкриття університету 10 тис. крб, один з них Є.А. Гуменер вніс пропозицію, аби при вищому навчальному закладі було відкрито кафедри з польської, єврейської й російської історії та літератури з відповідними мовами викладання. Дума підтримала ці нововведення. Як і склад комісій для оформлення позики й зустрічі представників Київського народного університету і Міністерства народної освіти. До обох з них обрали О.П.Шульмінського¹¹.

Коли до Кам'янця прибула очікувана делегація професори І.М.Ганицький, І.І.Огієнко, В.В.Дуб'янський та інженер К.Д.Титаренко, Олександр Павлович був на вістрі події. Під час спільного засідання гостей і університетської комісії О.П. Шульмінський, К.Г. Солуха й О.М. Пашенко доповіли про те, як зародилася ідея заснувати в адміністративному центрі Поділля вищу школу. Відтворюючи нещодавні події, Олександр Павлович наголосив, що „питання про відкриття університету в Кам'янці було через нього внесено у думу” після того, як „київські студенти поінформували, що університет (св. Володимира. – Авт.) має бути перенесений до Ялти (наприкінці 1917 р. через відсутність дров для опалення розглядався такий варіант. – Авт.)”¹². Коли зайшла мова про структуру майбутнього закладу в Кам'янці, О.П. Шульмінський, як юрист, що вболівав за свою справу, підтримав пропозицію відкрити так правничий факультет¹³.

Після від'їзду делегації, яка взяла на себе зобов'язання лобювати у столиці підняте кам'янчанами питання, університетська комісія на своєму засіданні 15 квітня ухвалила видрукувати накладом 1 тис. примірників "Проєкт статуту державних українських університетів", привезений київськими професорами, та розповсюдити їх "по навчальним закладам, міським і земським самоуправлінням". За це рішення голосував й Олександр Павлович¹⁴.

Коли проєкт закону про заснування державного українського університету став предметом розгляду тимчасової комісії із заснування в Україні вищих шкіл і наукових інституцій під головуванням академіка В.І.Вернадського, виникла потреба подати до неї з Кам'янця ряд принципів документів. 27 червня, під час чергового засідання міської думи, О.П.Шульмінський оголосив зміст телеграми директора департаменту

вищої школи Міністерства освіти та мистецтва Ф.П. Сушиського: „До приїзду в Кам'янець ректора Університету Огієнка (в. о. ректора. – Авт.) призначити засідання думи й добути документа на отримання помешкання для університету, а також про асигнування одного мільйона карб. і відпуск 50 десятин землі”. Після коротких дебатів вона більшістю голосів ухвалила прийнятну для керівників університетського проекту резолюцію: „Підтверджуючи свою постанову про асигнування одного мільйона карб. на заснування університету в Кам'янці на Поділлі, дума постановляє: відвести для потреб університету 50 дес. міської землі за згодою комісії (університетської. – Авт.) із міським самоврядуванням і просити міністерство народної освіти зробити розпорядження про тимчасовий відпуск частини помешкання Кам'янецької технічної школи для перших курсів факультетів, що відкриваються восени”¹⁵. Учасник того засідання В.К.Приходько пізніше згадував: „Я пам'ятаю тільки доклад О.П. Шульмінського в земельній справі... Він до нього ґрунтовно готувався, написав і, хвилюючись, читав так, ніби на іспиті. Засідання Думи було тоді чомусь дуже багатолюдне – повна зала сторонньої публіки. Доклад був ухвалений: місто давало під університет разом 100 десятин, про що була негайно послана Огієнкові телеграма. Шульмінський торжествував”¹⁶.

За дорученням комісії В.І. Вернадського, в. о. ректора прибув до Кам'янця 6 липня. Було скликано засідання університетської комісії разом з представниками міської управи, губернської та повітової народних рад. У.І. Огієнка поінформували про зміни, внесені до концепції українського університету. Зокрема А. Сістер і О.П. Шульмінський висловилися за необхідність відкриття кафедр єврейської й польської історії та літератури. Щодо забезпечення закладу земельною ділянкою Олександр Павлович наголосив, що „місто може виділити її в трьох місцях, а саме – в північній частині – між Нігинським і Проскурівським шосе, за вокзалом, біля нових замських казарм, і на російських фільварках”¹⁷. Коли мова зайшла про фінансовий бік проекту, О.П. Шульмінський погодився з пропозицією І.І.Огієнка, щоб місто щороку впродовж п'ятиріччя виплачувало університету позику по 200 тис. крб. Він також взяв участь в обговоренні питання про виділення під останній приміщення, надання під спорудження його будинків кам'яного кар'єру, переобрання складу університетської комісії¹⁸.

Того ж дня відбулося засідання міської думи, яка підтвердила свої попередні рішення щодо університету¹⁹. До 21-ї особи розширили університетську комісію, яку очолив І.І.Огієнко. Членом останньої знову став Олександр Павлович²⁰. Незабаром з Києва надійшла телеграма, якою сповіщалося, що міністр освіти М.П.Василенко затвердив її новий склад²¹.

Після отримання інформації від заступника міністра І.А. Красуського, в якій йшлося „про обговорення детального розміщення університету в будинку технічної школи, необхідної перебудови і ремонту, а також опису і охорони майна”, комісія в повному складі під керівництвом заступника голови П.М. Бучинського до її складу ввійшов і О.П. Шульмінський 24 липня ухвалила рішення про створення спеціальної підкомісії із

7 осіб, для вирішення всіх цих питань²².

Роботи з ремонтом приміщення було багато, але найбільше дошкуляла дорожнеча і дефіцит матеріалів. О.М. Пашенко згадувала, що „не все можна було дістати у Кам'янці: вже не казати про проведення електрики, арматури, за якою треба було спеціально пробиратися до Галичини й якимись мало не контрабандними способами доставати автом із самого Львова...”²³.

3-го вересня до Кам'янця навідався І.І.Огієнко. Він привіз затверджений гетьманом України „Закон про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету”. Під час засідання університетської комісії О.П.Шульмінський, О.М. Пашенко та Г.С. Вольфман наголосили на великих заслугах І.І.Огієнка в справі створення КПДУУ і вимовили йому подяку. З метою розподілу приміщень триповерхового будинку технічної школи між останнього, що повернулася з Гадяча, й університетом, обрали спеціальну підкомісію з 5 осіб, до якої ввійшов і Олександр Павлович. Його також ввели до однієї з трьох підкомісій, які мали готувати приміщення закладу до початку нового навчального року. Перед нею, що складалася із 7 осіб, поставили завдання підготувати та реалізувати церемоніал відкриття університету 22 жовтня 1918 р.²⁴.

5 вересня відбулося засідання змішаної комісії з розмежування згаданих приміщень. О.П. Шульмінський представляв у ній управу. Після тривалої роботи вдалося знайти компромісне рішення: школі відвели третій поверх, університету – другий і значну кількість кімнат на першому. Частина приміщень залишалася у спільному користуванні. Ущільнили будинок флігеля, в якому відтепер мали поселитися із сім'ями ректор, секретарі правління й студентських справ, ексекUTOR та бухгалтер університету²⁵.

Через три дні, 8 вересня, „Комісія із збудування Кам'янець-Подільського державного українського університету” (таку назву отримала університетська комісія за законом про заснування КПДУУ) визнала, що питання устаткування університетських приміщень меблями вирішується незадовільно. Тому було ухвалено рішення про створення спеціальної підкомісії, якій доручалося зрушити проблему з місця і до часу відкриття закладу заповнити навчальний корпус необхідними меблями. До складу останньої обрали 4 особи, серед яких був й О.П. Шульмінський, що очолив її²⁶. Наступного дня Олександр Павлович скликав ввірений йому підрозділ. На засідання він запросив 5 фахівців - оздоблювачів та столярів. Вирішили закупити більш складні меблі у Києві й Відні, а прості – виготовити на місці. Принциповою була домовленість створити при університеті власну майстерню під керівництвом столяра Пейсатого. Їй доручили впродовж двох місяців виготовити 100 лавок, 180 табуреток, бібліотечні шафи, 10 кабінетних і бібліотечних буфетів, 3 деканські шафи, 35 столів, а також аудиторні дошки, підставки, вішалки та рами для картин²⁷.

Не стали вільними для О.П. Шульмінського від університетських справ і наступні дні. Так, 10 вересня І.І. Огієнко скликав засідання

підкомісії з влаштування свята відкриття КПДУУ. Детально обговорили сценарій, запропонований в. о. ректора ²⁸. А 11 вересня Олександр Павлович виступив на засіданні університетської комісії в питанні спорудження для закладу будинків та запропонував, не гаючи часу, приступити до заготівлі матеріалів – каміння, вапна і цегли. Після цього вирішили звернутися до міністра освіти й мистецтва з проханням виділити кошти під початкові заходи з реалізації названого проекту – 100 тис. крб на роботи у кар'єрі та доставку каміння на будмайданчик, 200 тис. крб. – на закупівлю лісоматеріалів, 100 тис. крб – на придбання різного обладнання з ліквідаційних складів колишньої російської армії (всього – 700 тис. крб). Коли зайшла мова про використання 100 дес. університетської землі, О.П. Шульмінський, який добре знав настрої місцевих жителів, запропонував „на цей рік дати під город 30 дес. Університетові – в другім місці, а університетську землю, яка кожний рік здавалась під засів (йдеться про землю, передану університету в районі російських фільварків. – Авт.), здати хліборобам”. Обміркувавши цю слушну пропозицію, комісія виробила таку ухвалу: 1) відвести під забудову 15 дес.; 2) під городи залишити 30 дес.; обмінявши їх на рівноцінну площу в іншому придатному місці; 3) решту землі розподілити поміж селянами через укладання відповідних контрактів з міською управою; 4) звернутися до думи з проханням направити кошти, які принесе оренда університетської землі, на потреби навчального закладу ²⁹.

14 вересня підкомісія з облаштування університету повернулася до обміркування питань, піднятих раніше. Протокол її засідання, на жаль, не дає змоги з'ясувати, які заходи пропонували її члени. Невідомо, як працював й Олександр Павлович. У підсумку ухвалили рішення про влаштування 25 вересня торгів на предмет забезпечення закладу дровами на 1918-1919 навчальний рік ³⁰. А через два дні він уже брав участь у роботі підкомісії з організації свята відкриття університету. Тут обговорювали питання про доцільність влаштування для гостей, що прибудуть на урочистості, харчування, поіменний склад запрошених, участь у святі міських шкіл, проведення для дорослих кам'ячан та школярів лекцій про університет, святковий концерт, видання спеціальної брошури з історії заснування вищого навчального закладу, фотографування членів університетської комісії, виготовлення національних прапорів, інші питання, пов'язані з декоруванням будинку останнього ³¹.

22 вересня Олександр Павлович зранку працював у підкомісії з облаштування університету, де вирішувалося питання забезпечення закладу дровами, виготовлення меблів і вивіски, а через якийсь час взяв участь у спільному засіданні університетської комісії й представників міських шкіл. Несподівано розгорілася дискусія про те, чи буде 22 жовтня вихідним днем для школярів. О.П. Шульмінський, розвіюючи сумніви директорів та інспекторів щодо того, яку позицію займе в цьому питанні Міносвіти, наголосив, що освітнє відомство обов'язково дасть згоду на те, аби школи Поділля гучно відзначили таку велику подію національно-культурного життя. Підтримуючи ідею вироблення кожною педрадою своїх пропозицій щодо участі в святі, він запропонував щоб у

пресі опублікували протокол їх спільного засідання з роз'ясненням, що вона повинні зробити до зазначеного часу. По одному примірнику тієї газети належало передати школам. Це, на його думку, мобілізує педагогічну громадськість міста, дасть змогу за короткий час виробити необхідні пропозиції, які мають бути внесені 29 вересня. Щодо читання лекцій з історії створення КПДУУ, то Олександр Павлович вважав, що ними мають зайнятися вчителі, а не професори, які у „найближчі дні до відкриття університету, певне, будуть настільки зайняті, що не зможуть взятися за читання лекцій для школярів”³².

23 вересня підкомісія з облаштування закладу провела своє наступне зібрання. Головував О.П. Шульмінський. З'ясували, що для електрифікації навчального корпусу необхідно 4 тис. метрів електричного шнура, 5 тис. роликів, 320 вимикачів, 80 переключачелів, 57 запобіжників, 35 штемпелів, 110 втулок, 200 коробок й інші вироби. Вирішили розробити кошторис, аби мати уявлення про необхідні кошти для проведення цих заходів³³.

В один з наступних днів Олександр Павлович брав участь у другому спільному засіданні університетської комісії та представників усіх шкіл Кам'янця-Подільського, де домовилися про порядок святкування цими закладами відкриття КПДУУ³⁴. 4 жовтня, під час чергового зібрання університетської комісії, О.П.Шульмінський підготував і оголосив привітання Київському державному українському університету, який через два дні мав офіційно відкрити гетьман України П.П. Скоропадський. Телеграма була такого змісту: „Кам'янець-Подільська університетська комісія посилає своє гаряче привітання могутньому розсадникові національного відродження. Хай буде столичний Університет найяскравішим світочем рідної науки на Україні. Нехай веде він своїх вихованців до добра, слави та щастя великої Батьківщини”. Після прийняття ухвал з ряду господарських питань комісія перейшла до розгляду процедури урочистостей 22 жовтня. Комісію з влаштування свята поділили на дві підкомісії: 1) з участі шкіл у святкуванні; й 2) художню. Остання, до якої обрали О.П. Шульмінського, зайнялася оздобою будинків і вулиць міста. Наприкінці утворили ще одну підкомісію – з організації сніданку для гостей університету. Серед чотирьох її членів значився й Олександр Павлович³⁵. 12 жовтня вона погодила такі умови: гостей планується до 500 осіб; на харчування потрібно 15 тис. крб (по 30 крб на кожного); для всіх гостей виробити запрошення³⁶.

Зусилля великої групи людей, які добровільно взяли на себе зобов'язання підготувати університетські приміщення до навчальної праці, а також забезпечити велелюдне свято відкриття, що мало б всеукраїнське значення, увінчалися успіхом. Секретар університетської комісії по свіжих слідах писала: „...Не все ще закінчено, не все достали, то необхідно прийдеться не раз поправлять і доповнять, що наспіх зроблено, але ж мрія здійснилась – в Кам'янці на Поділлію відкривається державний український університет”³⁷. Голова Подільської губернської народної управи В.К. Приходько згадував день 22 жовтня: „...Університет, уквітчаний і обмальований зеленню та жовто-блакитними прапорами,

новенький і чистенький, укритий килимами, радісно зустрічав своїх гостей... На імпозантному будинкові, у височині, заблищали золоті кирилівські літери на темно-синьому тлі: „Кам'янець-Подільський Державний Український Університет”³⁸.

Під час урочистого засідання ради професорів від багатонаціональної міської думи з теплим привітанням виступив не міський голова О.П.Морозовський, а О.П. Шульмінський. Урочисто і натхненно він карбував кожне слово: „Кам'янецька дума радісно вітає свій університет, котрий вона любовно виховала в думках своїх, як мати виховує першу дитину. На кріслах Кам'янецької демократичної думи блиснула вперше огнева мрія про народження тебе, світоче науки. Муляр, столяр, швець... – це твої батьки; українець, єврей, поляк, росіянин – це твої будівничі, і тому не забувай же вовіки заповіту демократії, будь однаково прихильний до дітей всіх націй, навчай їх бути братами між собою, вірними синами своєї Української Держави і славними поводитирями громадського життя. Не замикайся в своєму великому завданню науковому, часом зійди з свого високого п'єдесталу, прийми участь і в нашій тяжкій праці, поділися своїм значенням, своїми широкозорими думками і разом з нами будуй краще життя нашому місту. Дай силу старій твердині Кам'янецькій бути славною фортецею культурною, як була вона в давні часи фортецею політичною. Нехай в твоїх стінах зіллються живі струмки зі всіх земель не тільки України, але і з закордонних країв. Тоді заб'ється тут могутнє і несійне джерело науки, знесе воно своїм потоком насівну плісень з кам'янецьких мурів і стане Кам'янець кращою перлиною серед самоцвітів України.

Виростай же, сину, на славу своїй батьківщині, перекуй всю нашу фортецю, камінь за каменем, і випускай зі своїх аудиторій славних будівничих для всеї Великої України”³⁹.

Напередодні свята відкриття О.П. Шульмінський подарував університету частину своїх книг з юриспруденції⁴⁰.

Відзначаючи великі заслуги Олександра Павловича разом з його дружиною в справі підготовки приміщень закладу до роботи, в. о. ректора І.І.Огієнко писав: „Ваша невпинна енергія, Ваше щире захоплення працею допомогли дуже багато як прискоренню відкриття Університету, так і величності свята... Велика доля і Вашої праці зостанеться назавжди у тому великому новому огнищі української культури, що тепер ми всі спільно будемо”⁴¹.

Таким чином, кам'янецький інтелігент, громадський діяч О.П.Шульмінський доклав значних зусиль до появи в адміністративному центрі Поділля державного українського університету, другого після Київського. Йому належить сама ідея заснування закладу, оприлюднення й відстоювання її перед міським самоврядуванням. Його великий авторитет як представника та оборонця не лише польської меншини, а й всіх жителів Кам'янця, висока інтелігентність, розуміння потреби і шляхів культурного розвитку міста та краю сталими тими важливими якостями, які сприяли успішному просуванню університетського проекту через міську думу. Він брав участь у переважній більшості організаційних

заходів, яких потребувала підготовча робота, вносив доцільні пропозиції щодо вироблення конкретних рішень, націлених на підсумковий результат, – важливу складову національного відродження. За це його високо цінували сучасники.

¹ Сохацька Є.І. Подружжя Шульмінських в історії Кам'яниччини // Кам'яниччина в контексті історії Поділля: Науковий збірник. – Т.2. – Кам'янець-Подільський: Центр дослідж. істор.Поділля Ін-ту істор.Укр. НАН Укр.,1998. – С.55.

² Сохацька Є.І. Подружжя Шульмінських в історії Кам'янця-Подільського 1908-1920 рр. /До питання заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету / // Kamjenc Podolski. Studia 2 Dwiejow miasta i regionu, 2000. –8.303.

³ Див.: Копилов А.О., Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський державний український університет: від ідеї створення до ліквідації /1918-1921 рр./ // Укр.іст.журн.-1999.-№4. – С.42; Завальнюк О.М. Польська громада Кам'янця-Подільського і місцевий державний український університет /1918-1920 рр./ // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки: Збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної наукової конференції.-Хмельницький,1999. – С.284; Його ж. Заснування університету у Кам'янці-Подільському /1918 р./ //Краєзнавство: Науковий журнал. – Київ. – 2000.№1-2. – С.201таін.

⁴ Приходько В. Під сонцем Поділля: Спогади. Вид.3-є. -Мюнхен: Вид-во ,1948. – С.6.

⁵ Приходько В. Повстання Українського Державного Університету в Кам'янці на Поділлі: Відбитка з "Нашої Культури". – Варшава, 1936. – С.8.

⁶ Кам'янець-Подільський міський державний архів /КПМДА/. – Ф.249. – Оп.3. – Спр. 174. – Арк. 14зв.

⁷ Там само. – Арк. 15зв; Ф.132. – Оп.3. – Спр.1. – Арк.2зв.

⁸ Там само. – Ф.Р.582. – Оп.3. – Спр.3. – Арк.1.

⁹ Там само. – Ф.249. – Оп.3. – Спр. 174. – Арк.23.

¹⁰ Там само. – Арк.23зв.

¹¹ Там само. – Арк.23зв – 24.

¹² Там само. – Ф.Р.582. –Оп.3. – Спр.3. – Арк.2.

¹³ Там само. – Арк.3.

¹⁴ Там само. – Арк.3.

¹⁵ Там само. – Ф. 132. – Оп.3. – Спр. 1. – Арк.бзв; Ф.249. – Оп.3 . – Спр. 174. – Арк.63-бззв.

¹⁶ Приходько В. Повстання Українського Державного Університету... – С.40.

¹⁷ КПМДА. – Ф.Р.582. –Оп.3. – Спр.3. – Арк.6.

¹⁸ Там само. – Арк.бзв-7.

¹⁹ Там само. – Ф.249. – Оп.3. – Спр.188. – Арк.29зв.

²⁰ Пашенко О. Як зародився Державний Український Університет у V/ м. Кам'янці на Поділлі //Свято Поділля: Вид. У кр. По діл. тов-ва "Просвіта".-Кам'янець-Подільський. – 1918.-22 жовтня – С. 5

²¹ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф.2201. – Оп.1. – Спр.153. – Арк.10.

²² КПМДА. – Ф.Р.582. – Оп.3. – Спр.3. – Арк.8.

²³ Пашенко О. Заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету //Наша культура: Науково-літературний місячник. – Варшава. – 1936. – Кн.5/14/. – С.345.

²⁴ КПМДА. – Ф.Р.582. – Оп.3. – Спр.3. – Арк.23.

²⁵ Там само. – Арк.24-25.

²⁶ Там само. – Арк.30зв.

²⁷ Там само. – Арк.31-31зв

²⁸ Там само. – Спр.6.-Арк.7-8.

²⁹ Там само. – Спр.3-Арк. 110.

- 30 Там само. – Арк.44.
31 Там само. – Арк.45.
32 Там само. – Арк.47-28зв.
33 Там само. – Арк.51.
34 Там само. – Арк.5-6.
35 Там само. – Арк.115
36 Там само. – Арк.19.
37 Пашенко О. Як зародився Державний Український Університет... – С.6.
38 Приходько В. Повстання Українського Державного Університету... – С.46,48.
39 КПМДА. – Ф.Р.582. – Оп.1. – Спр.7. – Арк.16-17
40 Там само. – Спр.89а. – Арк.47.
41 Там само. – Спр.5. – Арк.13.

